

ІМПОРТ ТЕРМІНОКОНЦЕПТУ “НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ” ТА ЙОГО ІСТОРИЧНА АДАПТАЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ КОНЦЕПТОСФЕРІ

Стасюк Т. В.

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Стаття є черговим етапом вивчення аспектів термінологічної репрезентації ментальних категорій у мові спеціального призначення. Метою розвідки є здійснення аналізу механізмів роботи свідомості людини з освоєння навколишнього світу та втілення знання про світ у спеціальних ментально-мовних структурах – терміноконцептах. У статті увага сфокусована на процесі імпорту терміноконцепту “новітні технології” та шляхах його історичної адаптації в українській фаховій концептосфері. Виявлено особливості втілення ідей, відбиття процесів сприйняття, осмислення й трактування досліджуваного феномену за допомогою вивчення джерел походження концепту, перекладних джерел, англійських, німецьких, французьких еквівалентів, особливостей практики перекладу – “перекладацького мислення”; аналізу історичної адаптації досліджуваного терміноконцепту в українських фахових джерелах.

Ключові слова: соціокогнітивне термінознавство, когнітивна лінгвістика, імпорт терміноконцепту, термінологічна репрезентація, історична адаптація, концептосфера.

The article represents the study of aspects of the terminological representation of mental categories in a special purpose language. The aim of the investigation is to trace the mechanisms of human consciousness functioning when exploring the world and embodiment of knowledge about the world in special mental-language structures, which are called the terminological concepts. The article focuses on the import of the terminological concept “high technologies” and the ways of its historical adaptation in the Ukrainian professional conceptual sphere. The peculiarities of the embodiment of ideas, reflection of perception processes, comprehension and interpretation of the investigated phenomenon are revealed with the help of studying the origin of the concept, translated sources, English, German, French equivalents, peculiarities of the practice of translation – “translator’s thinking”; analysis of the historical adaptation of the investigated terminological concept in Ukrainian professional sources.

Key words: sociocognitive terminology, cognitive linguistics, import of terminological concept, terminological representation, historical adaptation, conceptual sphere.

Проблеми вивчення концептуалізації, адаптації, трансформації, смислової еволюції понять є одним з актуальних аспектів досліджень когнітивної лінгвістики, соціокогнітивного термінознавства. Теоретичними та практичними завданнями таких студій є вироблення методологічного механізму аналізу виникнення концепту, етапів його концептуалізації, смислової еволюції, історичної адаптації. Лінгвісти вивчають проблеми термінологічної репрезентації в соціальному контексті з урахуванням ментальних процесів людської свідомості (О. Й. Голованова, С. Л. Мішланова, В. Ф. Новодранова, М. Б. Казачкова, Ю. А. Гришенкова, І. П. Івановська, Л. В. Молчкова, М. С. Саломатіна та ін.); питання функціонування терміноодиниць в українських концептосферах (О. О. Селіванова, В. Л. Іващенко, С. М. Подолкова, С. В. Постриган, В. Я. Юкало, А. Дьяков, Т. Р. Кияк, З. Куделько та ін.).

Актуальність цієї статті полягає в тому, що вона, з одного боку, вивчає предмет крізь призму методів наукового тренда – соціокогнітивного термінознавства в межах найновіших розробок у теорії терміна, з другого, сам предмет обраний як раз серед актуальних реалій сьогодення, адже новітні технології – явище, яке і розвивається швидко, і урізноманітнюється активно, і вивчається на сьогодні широким спектром дисциплін.

Метою нашої роботи є дослідження шляхів імпорту терміноконцепту “новітні технології” та його історичної адаптації в українській концептосфері, аналіз еволюції поняття “новітні технології” в науковій свідомості.

Завдання статті, що їх зумовила мета роботи, умовно поділяємо на два класи: встановлення шляху імпорту концепту “новітні технології” за допомогою вивчення джерел походження концепту, перекладних джерел, англійських, німецьких, французьких еквівалентів, особливостей практики перекладу – “перекладацького мислення”; відстеження шляху історичної адаптації досліджуваного терміноконцепту в українській концептосфері.

Матеріалом дослідження слугували визначення терміноконцепту або поняття “новітні технології” у сфері фіксації (словники, довідники) та функціонування (статті, закони, накази, фаховий дискурс). Дослідження сфери функціонування дозволило виділити певну кількість дефініцій, які вживаються як інтерпретація терміна, але не набули остаточно статусу термінологічного тлумачення через неусталеність дефініцій.

Актуальність новітніх технологій зумовлена становленням і розвитком постіндустріального суспільства на тлі інформаційної революції, що своєю чергою пов’язане зі швидким поширенням принципово нових технологій, які отримали назву *новітні технології*. Хоча з’явилися вони відносно недавно (кінець ХХ ст.), проте вже значно поширилися в суспільстві, що відповідно спричиняє структурну перебудову економіки, появу нових її сфер, передусім “інформаційного сектора” або “індустрії знань”. Відбуваються глибокі культурні та соціальні трансформації в усіх сферах сучасного суспільства. Лавиноподібні зміни зачіпають не тільки соціокультурну сферу, а й саму людину. Новітні технології впливають на спосіб життя, цінності, тілесність і духовність сучасної людини, істотно змінюють способи її існування. При цьому залежність людини від них постійно зростає.

Традиційне термінознавство припускало запозичення термінів як небажане, але необхідне явище вживання термінів іншомовного походження. Йшлося про запозичення знака – слова – вербалізатора поняття за таких умов: запозичений термін не можна замінити відповідником у рідній мові через високу популярність його використання в наукових / професійних колах; запозичений термін уже увійшов до словникового запасу мови-реципієнта; запозичений термін широко використовують науковці / фахівці різних країн, бо він є міжнародно визнаним; запозичений термін має “затемнену внутрішню форму”, що знімає непотрібні асоціації та образи, небажані конотації під час уживання терміна в спеціальному значенні; запозичений термін називає нове поняття, віднайдену / створену реалію; запозичений термін може не мати повного відповідника у мові; запозичений термін може бути метафоричним, забезпечуючи мовну економію та певну образність.

У соціокогнітивному напрямі термінознавчих досліджень на перший план виступає лінгвоментальна основа використання того чи іншого терміна. Лінгвісти натрапляють на явище інкорпорування суцільно чужих ментальних комплексів, концептуалізованих фрагментів буття, що формуються крізь призму чужої, іншокультурної свідомості та вербалізуються в іншомовному комунікативному середовищі / дискурсі, тобто шляхом запозичення концептів. Уперше на це явище звернула увагу Т. Б. Новикова, яка підкреслювала, що запозичення концепту є заповненням концептуальної лакуни, яке виявляється в процесі міжкультурної комунікації за розбіжності лінгвокультурного досвіду. Це запозичення здійснюється шляхом опису іншокультурного феномену за допомогою насиченого в смисловому стосунку тексту й може супроводжуватися запозиченням іншомовного виразу як імені концепту іншої культури [3, с. 4]. В. І. Карасик назвав це явище імпортом концепту з однієї лінгвокультурної спільноти до іншої [1, с. 176–187]. Науковий інтерес сьогодні становить процес виявлення мовних механізмів імпорту концептів та їхньої інтеграції в ментальність спільноти-реципієнта. На нашу думку, імпорт – це фактично запозичення концепту із концептосфери-донора до концептосфери-реципієнта, а інтеграція – процес засвоєння та адаптації імпортованого концепту в концептосфері, що його запозичує. Після впровадження концепту до концептосфери він може змінити свій семантичний обсяг, розширити / звузити змістову структуру, набути нових ознак.

Отже, соціокогнітивне термінознавство послуговується метатерміном *імпорт* [наукового / професійного] *концепту*, що концентрує дослідницьку увагу на процесах своєрідного запозичення терміноконцептів іншої лінгвокультури, трансферу до українського дискурсу ментально-мовних комплексів – фрагментів буття, осмислених в інший спосіб пізнання.

За офіційно розробленою в законодавстві України дефініцією терміна *новітні технології*, можемо з'ясувати зміст цього базового системотвірного термінопоняття та встановити його відношення з іншими ключовими термінопоняттями: **новітні технології – технології**, розроблені на основі *новітніх наукових знань*, які за своїм технічним рівнем перевищують кращі вітчизняні та іноземні аналоги і спроможні забезпечити передові позиції на світовому ринку наукомісткої продукції [16]. Зміст термінопоняття “новітні технології” формують родові ознаки “технології” та “наукові знання”, а також видові ознаки “технічний рівень”, “перевищувати”, “кращі аналоги”, “спроможні забезпечити”, “передові позиції”, “світовий ринок”, “наукомістка продукція”. Родову ознаку “наукові знання” увиразнює ознака-конкретизатор “повні”, а видову ознаку “кращі аналоги” – ознаки-конкретизатори “вітчизняні” та “іноземні”. Звідси пресуперординаційним ключовим термінопоняттям / концептом логічно визнати наукове поняття “технологія”, а суперординаційним – “наукові знання” / “наука”. Змістову організацію базового системотвірного термінопоняття “новітні технології” відповідно підтримують терміни *новітні технології, технології, наукові знання, технічний рівень, світовий ринок, наукомістка продукція*.

Спеціальна література з економіки, а також тексти ЗМІ, які висвітлюють економічну проблематику показали, що поняття “новітні технології” не є концептуально рідним для українського лінгвосоціуму, його було імпортовано на початку ХХІ століття, що зумовлено інтенсивними контактами англосовітської та українськомовної культур.

Практика перекладу та з'ясування семантики терміна *новітні технології* показали, що перекладні джерела з російської на іноземні мови до терміна *новейшие технологии* подають англійський еквівалент *high technology, high tech* [15, с. 422], німецький еквівалент *Hightech* (n), (f), *Hochtechnik* (f) [18], французький еквівалент *high-tech* (m), *de haute technologie* (m) [19].

У визначенні “високі технології (англ. *high technology, high tech, hi-tech*) – найновіші й найпрогресивніші технології сучасності” знову ж таки як англійські еквіваленти подано лексеми *high technology, high tech*, а смисловою домінантою є поняття “найновіший”. В одному з тлумачних словників натрапляємо на визначення “новітня технологія – сукупність інформації, знань, досвіду, матеріальних засобів при розробленні, створенні і виробництві нової продукції і процесів у будь-якій галузі економіки, що мають характеристики вищого світового рівня” [21]. На законодавчому рівні закріплено такі визначення терміна *новітні технології*: “технології, які розроблені на основі новітніх наукових знань, за своїм технічним рівнем перевищують кращі вітчизняні та іноземні аналоги і спроможні забезпечити передові позиції на світовому ринку наукомісткої продукції” [16]; “систематизовані передові знання на певний момент часу, спрямовані на випуск продуктів чи створення процесу, які є принципово новими (тими, що не мають аналогів) або новими в певній галузі знань, застосування яких дозволить отримати монопольне положення на міжнародному ринку або покращити конкурентні позиції того, хто їх розробляє чи застосовує, та отримати високу додану вартість” [17].

В англійській мові поняття “high technology” має більш-менш рівне трактування в різних джерелах: у Словнику Меріам-Вебстер знаходимо “*High technology is scientific technology involving the production or use of advanced or sophisticated devices*” [11], тобто “*висока технологія – наукова технологія, що продукує або використовує найновіші чи найскладніші пристрої*” (переклад – Т. С.); у словнику Кембриджа – “*High technology is the most advanced and developed machines and methods*” [6], тобто “*висока технологія – технологія, що використовує найновіші та найрозвиненіші обладнання та методи*” (переклад – Т. С.); в англійській Вікіпедії бачимо найширше, найдокладніше визначення “*High tech is technology that is at the cutting edge: the most*

advanced technology currently available” [20], тобто “висока технологія – це найсучасніша технологія, заснована на останніх досягненнях: найбільш прогресивна технологія, що є доступною зараз” (переклад – Т. С.).

Отже, український термін *новітні технології* сьогодні є тотожним англійському “high technologies”.

Аналіз газетних публікацій у “Нью-Йорк Таймс” показав, що фраза “high technology” була вперше використана в 1958 році в статті, яка виправдовувала розвиток атомної енергетики в Європі: “...*Western Europe, with its dense population and its high technology...*”, тобто “Західна Європа з її щільним населенням та її високою технологією...” (переклад – Т. С.) [4, с. 17]. У 1968 році цей термін ужито в статті про Маршрут 128: “[...] *the term comes from the high technologies flourishing in the glass rectangles along the route...*”, тобто “[...] *термін походить від високих технологій, які процвітають у скляних прямокутниках уздовж маршруту...*” (переклад – Т. С.) [9, с. 139]. У 1969 році його знову вживають у фінансовій рубриці “Нью-Йорк Таймс”: “*Arthur H. Collins of Collins Radio controls a score of high technology patents in variety of fields*”, тобто “Артур Х. Колінз з Колінз-Радіо має найвищу кількість патентів у сфері високих технологій у різноманітних галузях” (переклад – Т. С.) [5, с. 64].

Згодом цей термін в англійській мові пишуть через дефіс, що в українській передається одним словом: “[...] *a fund holds computer peripheral... business equipment, and high-technology stocks*”, тобто “фонд має комп’ютерне периферійне... торгове обладнання та високотехнологічні товарні запаси” [5, с. 64], а пізніше – у формі аббревіатури *Hi-Tech* [10, с. 72; 14]. До 1970 року термін “high technology” в англомовному дискурсі вживався спорадично, близько 26 разів, протягом 70-х його використання збільшилося до 450 разів, а протягом 80-х – перевищило 4000 разів [8].

За теорією імпорту концептів, яку розробив В. І. Карасик [1, с. 476; 2, с. 14–22], визначити чужорідність концепту можна тільки відштовхуючись від вербальних його виявів. Дослідник вважає, що за англійськими [запозиченими] словами або приховані специфічні англомовні концепти, або ні; якщо такі концепти можна встановити, тобто підкреслити їхню цінність, то можна протиставити загальнооцінні (порожні і паразитарні) та індивідуально оцінні (квазі-концепти й чужі індивідуальні) концепти [1, с. 253].

Досліджуваний концепт “новітні технології” як осмислення відповідного поняття в розрізі теорії імпорту концептів становить особливий інтерес через те, що він займає проміжне положення в запропонованій В. І. Карасиком класифікації. Такий статус цього концепту є історично обґрунтованим, оскільки особливості розвитку української економіки не давали підстав для широкого використання запозиченого концепту (новітні технології виникали в економічно краще розвинених країнах). Пор., наприклад, типові визначення поняття “high technology” в англійській мові:

- “High technology is a design, development, and introduction of new products and/or innovative manufacturing processes through the systematic application of scientific and technical knowledge” [12, с. 51] – “Високі технології – це проектування, розроблення та впровадження нових продуктів і / або інноваційних виробничих процесів шляхом систематичного застосування науково-технічних знань” (переклад – Т. С.);

- “High technology is characterized by use one or a combination of three factors (1) the utilization of scientific and technical workers, (2) expenditures for research and development, and (3) the nature of the product of the industry” [12, с. 51] – “Високу технологію характеризують використанням одного або комбінації з трьох чинників: (1) заміщення науково-технічних працівників, (2) витрат на наукові дослідження і розроблення, а також (3) природа продукту промисловості” (переклад – Т. С.);

- “High technology is defined by processes, not by products” [7] – “Високі технології визначають процеси, а не продукти” (переклад – Т. С.);

- “High technology is often embedded technology, an increasingly integral part of many industries” [7] – “Висока технологія часто є вбудовуваною / інтегрованою технологією, більшою мірою невід’ємною частиною багатьох галузей” (переклад – Т. С.);
- “High technology is based on higher education, strong research and development (R&D) presence” [7] – “Висока технологія заснована на вищій освіті, наявності потужних наукових досліджень і розробок” (переклад – Т. С.);
- “High technology is a technology with knowledge intensity and innovations” [13] – “Висока технологія заснована на інтенсивності знань та інноваціях” (переклад – Т. С.);
- “High technology is a technology with high production and high export capability” [13] – “Висока технологія – це технологія з високим виробництвом і високою можливістю експорту” (переклад – Т. С.).

Таким чином, на відміну від українського аналога термінопоняття “high technology” в англomовному просторі є універсальнішим (див. Рис.).

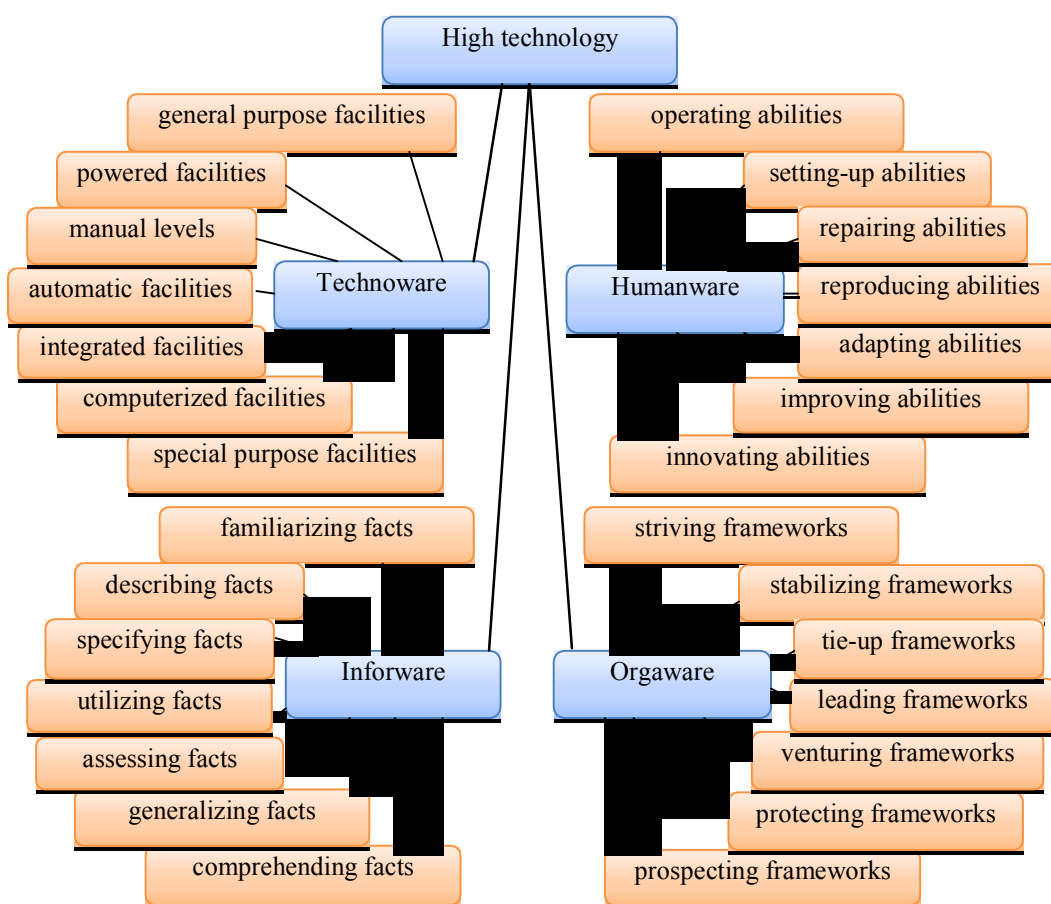

Рис. Терміносфера терміноконцепту “high technology” в англomовному дискурсі [13]

Предметною (функціональною) сферою знання, у якій первісно ще в англomовному просторі використовувалося поняття “новітні технології” була атомна енергетика (як це й склалося від виходу у світ першої статті про розвиток атомної енергетики в Європі [4, с. 17] та інформаційні й телекомунікаційні технології [5, с. 64]. В українську свідомість це термінопоняття було

імпортовано до економічної сфери та сфери інформаційних технологій. На початку ХХІ століття воно проникає до різних галузей науки, сфер виробничої та експертної діяльності. Тому за предметною віднесеністю, термінопоняття “новітні технології” можна кваліфікувати як міжгалузеве.

Рисунок засвідчує, що лівова частка термінопонять – це поняття, які або не мають українських відповідників (наприклад, “inforware”, “orgaware” – ці поняття позначені *), або вони є “порожніми” (“facilities”, “facts”, “abilities”, “frameworks” > “прилади”, “факти”, “здатності”, “структури” – ці поняття позначені **).

Термінопоняття “humanware” перекладається описовим зворотом “інтеграція з використанням засобів автоматизації і технічного персоналу” або “технічний персонал, який обслуговує комп’ютерні системи” (переклад – Т. С.), проте носії англійської мови усвідомлюють його як “збірну характеристику людського потенціалу – освіти, знань, здатностей, умінь, навичок, моральних якостей” (визначення – Т. С.).

Термін inforware саме в такому написанні, не зафіксовано в жодному англо-російському словнику. Віднайти його можна було лише за допомогою пошукової системи Google, яка видала кілька сайтів, де це слово вживалося в контекстах, викладених іспанською мовою. Логіка його вживання на цих ресурсах пропонувала перевірити написання infoware, що, нарешті, зумовило такий результат: було знайдено 2 дефініції цього терміна; в одних випадках, його визначали як “website that use commoditized server software... to enable data (e.g. book comments and ratings) to be shared via a website, and create a value as a result (e.g. other people's opinions of a particular book that you want to buy)” [14], тобто “веб-сайт, який використовує інформаційну продукцію серверних програм..., щоб забезпечити можливість ділитися даними (коментарі або оцінки книги), а також створювати вартість цієї інформації як кінцевий результат (наприклад, думки інших людей [саме їхні думки] про конкретну книгу, яку ви хочете купити)” (переклад – Т. С.); в інших – “information sold in electronic format” (encyclopedia), тобто “інформація, що продається в електронному форматі” (переклад – Т. С.).

Отже, здійснена розвідка дозволяє нам зробити висновок, що український термін *новітні технології* сьогодні є тотожним англійському “high technologies” й увійшов до української мови як носій чужих цінностей, виявивши специфічний зміст, що докорінно відрізняється від того, який раніше містило первісне англійське поняття “high technology”: “високі технології” → “нові технології” → “новітні технології”. Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі є вивчення шляхів імпортування термінологічних концептів найактуальніших сфер сучасного життя людини, її соціальної реалізації та технологічної підтримки.

Література

1. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 476 с.
2. Карасик В. И. Концепт как категория лингвокультурологии / В. И. Карасик // Известия Волгоградского государственного педагогического университета : Серия “Филологические науки”. – № 1 (01). – 2002. – С. 14–22.
3. Новикова Т. Б. Заимствование лингвокультурных концептов на материале английского и русского языков : автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 “Теория языка” / Т. Б. Новикова. – Волгоград, 2005. – 26 с.
4. Atomic Power for Europe // The New York Times – February 4 – 1958.
5. Metz R. Market Place: Collins Versus The Middle Man / R. Metz // The New York Times – April 24 – 1969.

Джерела ілюстративного матеріалу

6. Cambridge Advanced Learner’s Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dictionary.cambridge.org. (Дата звернення 20.02.2017 р.). – Назва з екрану.

7. Defining High Tech ACCRA Research Methods: Defining High Technology. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerc.com/images/customer-files/DefiningHighTech.pdf>. (Дата звернення 20.02.2017 р.). – Назва з екрану.
8. High technology [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.docstoc.com/docs/6365729/High_technology. (Дата звернення 30.04.2017 р.). – Назва з екрану.
9. Lieberman B. R. Technology: Alchemist Of Route 128; Boston's 'Golden Semicircle' / B. R. Lieberman // The New York Times – January 8 – 1968.
10. Metz R. Market Place: So What Made E.D.S. Plunge? / R. Metz // The New York Times – November 11 – 1971.
11. Merriam-Webster Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.merriam-webster.com (Дата звернення 30.04.2017 р.). – Назва з екрану.
12. Riche R. W. High Technology Today and Tomorrow / R. W. Riche, D. E. Hecker, J. U. Burgan // Monthly Labor Review 106 – Nov. 1983.
13. Harm-Jan Steenhuis E. J. de Bruijn. High technology revisited: definition and position E. J. de Bruijn Harm-Jan Steenhuis // Materials of 2006 IEEE International Conference on Management of Innovation and Technology – 2006. – 1081 p.
14. Англійська Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://en.wikipedia.org> (Дата звернення 30.04.2017 р.). – Назва з екрану.
15. Загорская А. П. Большой англо-русский, русско-английский словарь по бизнесу / А. П. Загорская, Н. П. Петровиченко . – М. : Уайли, 1993. – 422 с.
16. Закон України “Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій” (ст. 1) – м. Київ – 14 вересня 2006 року – N 143-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1078.21493.0>. (Дата звернення 28.07.2017 р.). – Назва з екрану.
17. Наказ Міністерства промислової політики України “Про затвердження Методики ідентифікації українських високотехнологічних промислових підприємств” [розд. 2 08.02.2008 N 80] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1078.21493.0>. (Дата звернення 28.07.2017 р.). – Назва з екрану.
18. Російсько-німецький словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Dict.cc (<http://browse.dict.cc/russisch-deutsch>. (Дата звернення 28.07.2017 р.). – Назва з екрану.
19. Російсько-французький словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reverso.net>. (Дата звернення 28.07.2017 р.). – Назва з екрану.
20. Українська Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org> (Дата звернення 30.04.2017 р.). – Назва з екрану.
21. Экономика. Толковый словарь. – М. : “ИНФРА-М”, Издательство “Весь Мир”, 2000. – 356 с.